

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В СІМ'Ї

У статті розглянуто питання про роль ціннісних орієнтацій у житті людини, їх вплив на її життєдіяльність і поведінку. Проаналізовано етапи формування ціннісних орієнтацій особистості дитини в сім'ї.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, система взаємодії особистості, чотири способи формування ціннісних орієнтацій, сімейні традиції, етична основа дорослості особистості, соціокультурно-моральний досвід родини.

Розвиток сучасного суспільства зумовлений докорінними змінами в політичній, економічній і духовно-моральній сферах життя людини. Останні десятиріччя ХХ ст. характеризуються переходами до нових соціально-економічних умов життя, змінами в духовно-моральному кліматі суспільства, що відкриває можливості для переосмислення цінностей, ціннісних орієнтацій і ціннісних відносин, які існували раніше, висування нових проблем, пошуку їх вирішення. Як бачимо, проблема вивчення ціннісно-сислової сфери особистості дитини набуває більш комплексного характеру, стає предметом різних соціальних дисциплін і є важливою галуззю досліджень, розташованою на стику різних галузей знання про людину: філософії, соціології, психології, педагогіки. Вона включає в себе два основних компоненти – ціннісні орієнтації та систему особових сенсів. Обидва компоненти тісно стикаються з вивченням людської поведінки. У науковій літературі можна знайти певну кількість праць, присвячених як проблемам цінностей і ціннісних орієнтацій особистості, так і питанням сімейних відносин як основи формування ціннісних орієнтацій. Так, сутності ціннісного феномену та його ролі в регуляції соціальної поведінки особистості присвячені праці М.І. Бобневої, В.В. Гречаного, І.С. Кона, У. Томаса та ін. Ціннісні орієнтації як компонент психологічної структури особистості розглядаються у працях Б.Г. Ананьєва, В.М. Мясищева, Є.Ф. Рибалко. Проблему співвідношення сімейних і позасімейних цінностей особистості досліджують С.І. Голод, Д.Г. Олсон, Т.М. Трапезнікова, О.Г. Харчев. Специфіку ціннісних орієнтацій і уявлення про сім'ю вивчають Ю.Є. Альошина, М.Г. Марковська, Є.В. Фатєєва тощо.

Аналізуючи їх праці, дійшли висновку, що сім'я як важливий інститут соціалізації підростаючого покоління не може залишатися осторонь від цих змін. Багато сімей не можуть пристосуватися до нових умов сучасності, сформувати захисні механізми, щоб не спричинити дезорганізацію сімейного укладу життя, не порушити морально-етичні норми та традиції, що призводять до конфліктів, які сприяють розлученню, виникненню насилля та жорстокості між членами родини. Посилилася соціальна тенденція усунення багатьох батьків від вирішення питань виховання й особистісного розвитку дитини, що призвело до зростання кількості соціальних дітей – сиріт при живих батьках.

Отже, сучасна сім'я суттєво відрізняється від сім'ї минулих часів не тільки іншою економічною функцією, а й докорінними змінами своїх емоційно-психічних функцій.

Вона є персональним середовищем життя й розвитку дітей, підлітків, юнаків, якість якого визначається певними параметрами. Вони такі:

– соціально-культурні – освіченість батьків, їх участь у житті суспільства (в багатьох сім'ях відсутній культ знань, книги, а звідси – культурних цінностей);

– соціально-економічні – матеріальне благополуччя та зайнятість батьків на роботі (більшість батьків не має роботи, матеріальне благополуччя сімей нижче за прожитковий мінімум);

– техніко-гігієнічні – умови проживання, обладнання приміщення, особливості способу життя.

Саме сьогодні як ніколи постає питання про роль і функції сім'ї не тільки в розвитку особистості дитини, у формуванні в неї життєво-ціннісних орієнтацій, а й у розвитку всього суспільства. Тому спостерігаються нетипові в багатовіковій практиці відносини поколінь у сім'ї: батьки звертаються за консультацією до неповнолітніх дітей із життєвих питань, корегуючи крізь них свої уявлення про реальні цінності сучасного українського суспільства. Діти більше готові сприймати все нове, тому краще адаптуються до сучасних змін розвитку суспільства та стають провідниками сучасних цінностей у сферу сім'ї. Тоді сім'я адекватно транслює цінності та ціннісні орієнтації, які є базові для соціуму та формують його єдність.

Незважаючи на намагання ввести програму “Ювінал”, сім'я залишається основою в суспільстві. Тому й виховний вплив родини на формування й етнізацію особистості, на щоденне наше буття переоцінити неможливо. Ось чому проблема, яка порушується в статті, є актуальною та своєчасною.

Мета статті полягає в розкритті етапів формування ціннісних орієнтацій дитини в сім'ї.

Відомо, що система *ціннісних орієнтацій* визначає змістовну сторону спрямованості особистості дитини та становить основу її світогляду, життєвої концепції, її відносин з навколишнім світом і мотивації життєдіяльності. Міра розвиненості ціннісних орієнтацій, особливості їх становлення дають змогу робити висновок про рівень розвинутості [2]. Але перш ніж говорити про формування ціннісних орієнтацій, треба розкрити значення цього поняття. Як зазначається в посібниках із соціальної психології, ціннісні орієнтації – складне утворення, в якому можна виділити три основні компоненти: когнітивний, емотивний і поведінковий. *Когнітивний* – це елемент знання; *емотивний* – емоційна складова, яка впливає з оцінювання; *поведінковий* – пов'язаний із реалізацією ціннісних орієнтацій у поведінці людини [4, с. 96]. Отже, ціннісні орієнтації належать до важливих компонентів структури особистості. Вони визначають її життєву позицію, перспективи розвитку та сприяють створенню програми життєдіяль-

ності. Треба зауважити, що розвинені ціннісні орієнтації – ознака зрілості, показник міри соціальності. Стійка та несуперечлива сукупність ціннісних орієнтацій зумовлює такі якості особистості, як: цілісність, надійність, вірність певним принципам і ідеалам, здатність до вольових зусиль заради цих ідеалів і цінностей, активна життєва позиція. Нерозвинутість ціннісних орієнтацій – ознака інфантилізму, непослідовності поведінки, панування зовнішніх стимулів у внутрішній структурі особистості. Отже, ціннісна орієнтація може бути спрямована як на справжні, високі цінності, так і на хибні, навіть на “антицінності”.

Слід відзначити, що ціннісні орієнтації як предмет психологічного дослідження базується на пересіченні двох великих наочних галузей: мотивації і світоглядних структур свідомості, які виявляються в поведінці особистості в будь-яких умовах [3]. Наприклад, установки дитини на конкретну поведінку в певних ситуаціях (поступитися місцем у транспорті людині похилого віку), соціальні стереотипи (при зустрічі з молодими “неформалами” перейти на іншу сторону вулиці, щоб уникнути неприємностей); цінності особистості, які визначають напрями та якісний зміст діяльності людини (участь у благодійних акціях). Спираючись на приклади, можна сказати, що регулятори поведінки, які належать до особистих факторів, дають змогу вибирати способи діяльності як схожі на поведінку інших людей (збігання стереотипів, цінностей), так і ті, що відрізняються від інших, тобто в цьому випадку дитина керується особистими перевагами, які формуються в неї протягом життя.

Тут виникає важливе запитання: “А чому діти роблять те, що вони роблять?”. Дати відповідь на це запитання можна через систему взаємодії особистості з навколишнім світом, яку надав Д.О. Леонтьєв.

Перша відповідь на запитання: “Тому що я хочу”. Це логіка задоволення потреб. У мене є бажання, потяг, їх треба задовольнити.

Друга відповідь – логіка поведінки, логіка реагування на стимул: “Тому що він почав першим”.

Третя відповідь: “Тому що я завжди...”. Це логіка схильності, стереотипу, диспозиції. З нею пов’язані такі поняття, як: “характер”, “стиль”, “установа”, “навченість”. Треба зазначити, що більша частина життя проходить саме за цією логікою.

Четверта відповідь: “Тому що всі так роблять”. Це логіка соціальної нормативності, соціальних очікувань. Вона розширює контекст діяльності, враховуючи те, чого немає тут і тепер, пов’язана з поширенням контексту життєдіяльності, зі включенням значущих соціальних груп у життєву структуру цих відносин.

П’ята відповідь: “Я це зробив, тому що мені це важливо”. Це логіка сенсу або життєвої необхідності. Дія, яка впливає на сенс, впливає на всю систему взаємовідносин. Це поведінка, яка враховує далекі перспективи.

Шоста відповідь: “А чому і ні?”. В ній відображається логіка вільного вибору. Вона відображає міру зрілості як основну диференціально-психологічну характеристику [3, с. 155–156].

Обґрунтовуючи вищесказане, визначимо основні особливості ціннісних орієнтацій у регуляції поведінки.

Ціннісні орієнтації відображають ставлення особистості до життя, цінностей, її життєву філософію та цілі.

Внутрішні мотиви дитини, які спонукають її до дії, завжди співвідносяться з її системою цінностей. І водночас зміст поведінки буде контролюватися ціннісними орієнтаціями.

Ціннісні орієнтації визначають поведінку особистості та життєві сценарії, тому що під час свого розвитку вона більш вибірково сприймає цінності, які існують у суспільстві, вибираючи ті, які їй більше підходять.

На це треба звертати увагу при піднесенні значущості родинного виховання у формуванні ціннісних орієнтацій особистості дитини.

Ми визначилися, що сім'я – головний інститут з формування ціннісних орієнтацій і умова повноцінного розвитку покоління, що підрастає. Підтвердженням цього є слова професора А.Г. Харчева про те, що "...сім'я – це мала соціальна група, система відносин подружжя, батьків і дітей, у якій дитина набуває свій перший досвід, опановує знання, способи поведінки, нормативні та ціннісні уявлення. У сім'ї вона знайомиться зі звичаями та традиціями, які сприймаються його батьками, представниками старшого покоління, як зі звичним. Вона становить основу духовного та морального розвитку людини як домінуючого чинника формування ціннісних орієнтацій дитини" [6, с. 121]. Слід підкреслити, що тут недостатньо тільки одного розуміння батьками та родиною своєї ролі в цій нелегкій справі. Необхідно відповідний рівень моральної, естетичної, правової культури самої родини як середовища та суб'єкта ціннісного виховання. Саме батьки всіляко сприяють формуванню в дітей національної свідомості та самосвідомості, національного менталітету. Їх призначення в перетворенні культури як системи духовно-моральних цінностей в індивідуальну культуру особистості та поведінку дитини, передачі в їх свідомість і почуття цінностей, розвиток на цій основі потреб, інтересів, мотивів, звичок, формування загальнолюдських цінностей, високої моральної позиції та постійного прагнення до саморозвитку та самовдосконалення. Отже, на відміну від суспільного, родинне виховання засноване на відчуттях любові, взаємної пошани. Саме вони визначають етичну основу дорослості [1, с. 102–109].

Звідси можна дійти висновку, що найважливішою функцією родини у формуванні ціннісних орієнтацій дитини є закладання етичного фундаменту її особи: засвоєння нею простих норм моральності (доброзичливості, правдивості, чуйності), емоційно-ціннісних уявлень і етичних відчуттів. Саме в сім'ї вона набуває навичок спілкування з близькими людьми, отримує уроки любові до старших, співчуття, взаєморозуміння, іншими словами, проходить школу безпосереднього практичного гуманізму у відносинах з людьми.

І якщо на ранніх етапах становлення сім'я щось недодала в цьому плані, несформованість етичних цінностей і етичних відчуттів, що станов-

лять основу ціннісних орієнтацій, може позначатися впродовж всього життя, виявляючись у нездатності до глибоких почуттів дружби, любові, співчуття, патріотизму тощо. Не менш важливе значення у формуванні ціннісних орієнтацій дитини має сімейний клімат, який базується на емоційних відносинах між батьками, що визначається особливостями сімейного впливу на всіх членів родини. Відомо, що позитивні відносини між ними сприяють розвитку співпраці та вищому рівню організації будь-яких сторін сімейного життя. Психологи визначають чотири способи, за допомогою яких батьки намагаються вплинути на формування ціннісних орієнтацій своєї дитини.

Моралізування. Щось визначається батьками гарним, а щось поганим. При цьому використовується будь-який авторитет, на який можна посилатися, підкріплюючи свої слова.

Особистий приклад. Батьки намагаються вести себе відповідно до своїх переконань, сподіваючись, що діти будуть вчитися на їх досвіді та користуватися їх прикладом.

Невтручання. Дітям дозволяється вести себе так, як їм заманеться: не коментуючи їх вчинки та не втручаючись у їх справи.

Допомога при виборі ціннісної орієнтації. Батьки допомагають дітям у виборі тих цінностей, які більше відповідають нормам сучасності, суспільства, навколишнього середовища, звертаючи увагу на їх користь і адекватність конкретній ситуації, ніж на необхідність дотримуватися застарілих правил і засад.

Саме допомога при виборі цінностей дає змогу дітям зрозуміти особисту значущість, підвищити свій авторитет, замислитися над правильністю вибору та поведінки в будь-якій ситуації, а також зробити батьків своїми соратниками й близькими друзями.

Вивчаючи фактори родинного виховання, які впливають на формування ціннісних орієнтацій особистості, не можна не сказати про характеристики особистості батька та матері, риси їх характеру, спосіб життя та батьківський авторитет. Так, на думку В.О. Сухомлинського, "...ніщо так не захоплює підлітків, ніщо з такою силою не будить бажання стати кращим, як розумна, інтелектуально багата та щедра доросла людина" [5]. Ці фактори можуть впливати на процес формування ціннісних орієнтацій таким чином:

- бути взірцем поведінки для дитини;
- стати авторитетом, а може, й ідеалом, підвищуючи при цьому ефективність впливу на особистість.

Говорячи про формування ціннісних орієнтацій особистості, не можна обминути питання сімейних традицій. Спираючись на праці видатних учених-педагогів В.І. Алексєєва, Ш.О. Амонашвілі, П.П. Блонського, Л.В. Красномовця, А.С. Макаренка, М.Г. Стельмаховича, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського ми дійшли висновку, що всі родинні традиції та звичаї можна умовно поділити на три групи залежно від їх цільової установи (див. табл.).

Характеристика родинних традицій і звичаїв

Групи звичаїв і традицій	Мета
1	Спрямована на формування відповідного ставлення до батьків. До них відносять: родинні зв'язки та міцні родинні відносини; відчуття вдячності батькам, шанобливе ставлення до батька та матері, шанування рідної домівки, сумісне проживання батьків з дітьми, відповідальність дітей за благополуччя батьків у похилому віці, усиновлення дітей-сиріт родичами
2	Визначає ставлення до дітей: відповідальність старших дітей за виховання молодших; взаємодопомога родичів і відповідальність їх за навчання та виховання дітей-сиріт; вимогливість до дітей
3	Сприяє формуванню відповідного ставлення до загальноприйнятих ціннісних норм. До них належить: повага до старших, однолітків; скромність, ввічливість, гостинність, повага до праці; культ родини, Вітчизни; культура мовлення

Отже, соціокультурно-моральний досвід родини з формування ціннісних орієнтацій спирається на такі принципи, як:

– *трансляція духовно-моральної спадщини від одного покоління до іншого*. До нього входить: рідна мова, моральний приклад, поважливе ставлення один до одного в родині, патріотизм, мужність, любов до Вітчизни, святість сім'ї та родинних зв'язків, кодекс гідності, толерантність;

– *трансляція культурних цінностей*: виховання ціннісного ставлення до предметів матеріальної, духовної культури, навколишнього середовища, виховання здорового способу життя на прикладах фізичного вдосконалення, краси, доброчинності;

– *трансляція етичних норм*: поведінка в суспільних місцях, дотримання ритуалів і церемоніалів, участь в обрядово-культових святах.

Висновки. Підбиваючи підсумок, можна зазначити, що система ціннісних орієнтацій починає формуватися з дитинства під впливом родини. Ось чому великого значення треба приділяти саме родинному вихованню, підвищенню культури батьків шляхом читання психолого-педагогічної літератури, залучення їх до участі в лекторіях, круглих столах, семінарах, присвячених питанням розвитку та виховання їх дитини. Ми визначили, що ціннісні орієнтації особистості по-різному виявляються в будь-яких життєвих ситуаціях і впливають на її поведінку. Але з упевненістю можна сказати, що вибираючи стиль поведінки або спосіб дії в конкретній ситуації, дитина буде спиратися на систему тих ціннісних орієнтацій, які були сформовані в сім'ї.

Список використаної літератури

1. Гудачек Я. Ценностная ориентация личности / Я. Гудачек // Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности. – М., 2001. – С. 102–109.
2. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека / Л.Н. Коган. – М. : Мысль, 1984. – 252 с.

3. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – 2-е изд., испр. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
4. Основи соціальної психології: навч. посіб. / О.А. Донченко, М.М. Слюсаревський, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Н.В. Хазратова та ін.; за ред. М.М. Слюсаревського. – К. : Міленіум, 2008. – С. 96.
5. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський. – К., 1978. – 581 с.
6. Харчев А.Г. Социология воспитания / А.Г. Харчев. – М., 1990. – С. 121.

Горшкова О.Г. Формирование ценностных ориентаций личности ребенка в семье

В статье были рассмотрены вопросы о роли ценностных ориентаций в жизни человека, их влияние на его жизнедеятельность и поведение. Проанализированы этапы формирования ценностных ориентаций личности ребенка в семье.

Ключевые слова: ценностные ориентации, система взаимодействия личности, четыре способа формирования ценностных ориентаций, семейные традиции, этическая основа взрослости личности, социо-культурно-нравственный опыт семьи.

Horshkova O. Forming of child personality's value understandings in a family

The questions of the functioning of the human life's value understandings, their influence on the human's vital functions and behavior were examined in this work. The stages of the forming of the value understandings of the child's personality in the family were analyzed.

Key words: the value understandings, a personality interaction system, four methods of the value understandings' functioning, family traditions, an ethical basis of the personality's adulthood, a sociocultural and moral experience of the family.